

Саипова Гульнура Джумамаатовнанын “Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут|well-being” концепти” деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык ишинин расмий оппонентинин

ПИКИРИ

Саипова Гулнура Джумамаатовнанын “Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут|well-being” концепти” аттуу 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык иши тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими жаатындагы актуалдуу маселеге арналган эмгек экендигин белгилөө менен, диссертациялык ишти төмөндөгүдөй тартипте баалайбыз:

1. Изилдөөнүн актуалдуулугу. Аталган темадагы диссертациялык иш когнитивдик лингвистика, этнолингвистика, лингвомаданият таануу жана социолингвистика сыяктуу тил илиминин актуалдуу багыттарынын алкагында аткарылгандыгы белгиленет. Мындан сырткары, теманын аталышынан байкалып тургандай, кеп маданияты, стилистика, логика өндүү башка бир катар тармактар менен тыгыз байланышта туруп, накта филологиялык циклдагы илимге да тикелей катышта турат. Когнитивдик лингвистика дээрлик бардык илимдерге жана искусствонун түрлөрүнө тиешеси бар, ал гана эмес, аларды өздөштүрүүнүн “кептик инструментине” айланган өзгөчө илимий тармак, экинчи жагынан, азыркы учурда дүйнөнүн тилдик сүрөтү түшүнүгүнүн маңызы таасирдүү, максаттуу, натыйжалуу сүйлөө чеберчилиги, искусствосу катары аныкталып жүргөндүгү белгилүү. Демек, мындай кептик чындык катары эсептелген когнитивдик лингвистиканын теориялык жана практикалык маселелерин изилдөөгө алган бул диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу төмөндөгүдөй факторлор менен аныкталган:

1) кыргыз жана англис тилдеринде “кут|well-being” концептинин структурасы жана мазмуну боюнча изилдөөлөрдүн аздыгы;

2) бакыт, бакубатчылык жана жашоодон ыракат алуу түшүнүктөрүнүн өзөгүндөгү маданий өзгөчөлүктөрдүн аныкталбагандыгы, аларды чечмелөөдөгү окшоштуктар менен айырмачылыктардын такталбагандыгы;

3) кыргыз жана англис маданияттарында маданий иденттүүлүктөрдү, менталитетти жана этиканы калыптандырууда жана өнүктүрүүдө “кут|wellbeing” концептинин ролунун олуттуулугу.

4) кыргыз жана англис тилдериндеги “кут/well-being” концептинин лексикалык-семантикалык түзүлүшүнүн баалуу экендиги жана Ж.Баласагындын “Кут алчу билим” дастанында, Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романында, “Манас” эпосунда “Беовульф” дастанында, У. Шекспирдин “Гамлет” пьесасында, Э.Хемингуэйдин “Чал жана деңиз” чыгармасында аталган концептин репрезентацияланышынын маанилүүлүгү.

Конкреттүү түрдө көрсөтүлгөн бул аспектилер теманын актуалдуулугун шарттап тургандыгы анык.

2. Проблеманы изилдөөнүн абалы жана изилдөөнүн жаңылыгы.

Кыргыз лингвистикасында когнитивдик тил илими багытында К. З. Зулпукаров, З. К. Дербиева, М. Ж. Тагаев, М. И. Лазариди, П. К. Кадырбекова, Ч. К. Найманова өндүү ж. б. бир катар окумуштуулардын эмгектери бар экендиги белгилүү. Ошондой болсо да, „Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү „кут/well-being” концепти” аттуу конкреттүү тема буга чейин изилдөөнүн объектиси катары карала элек эле. Негизинен, азыркы учурда тил илиминин жаңы тармагы катары өнүгүүгө бет алган когнитивдик лингвистикадагы концепт түшүнүгү ар кыл элдик маданияттардагы каада-салттар, үрп-адаттар, баалуулуктар, улуттук аң-сезим, адеп-ахлак нормалары, социалдык жетишкендиктер жана жалпы дүйнө тааным тууралуу көз караштарды жараткандыгы, калыптандыргандыгы менен өзгөчөлөнүп турат.

Алынган жыйынтыктардын **илимий жаңылыгын** төмөнкү концептуалдык ойлор түзөт:

1) аталган темадагы диссертациялык иште коюлган маселелердин изилденишинен алынган жыйынтыктарга карата диссертант өзүнүн жекече теориялык ойлорун билдириши, кыргыз тили илиминде бул багыттагы изилдөөлөргө жол көрсөтүлүшү;

2) изилдөөнүн материалдарына, булактарына таянуу менен, изилдөөчү жалпы когнитивдик лингвистикадагы маселелер, анын мүнөздүү принциптери, базалык-түшүнүк категориялары боюнча өз алдынча ынанымдуу жыйынтыктарды чыгара алгандыгы;

3) “кут/well-being” концепти маданий өзгөчөлүктү, менталитетти, этикалык баалуулуктарды калыптандырат, ошону менен ал маданият таанууга жана когнитивдик лингвистикага салым кошкондугу;

4) дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү аталган концептти репрезентациялоочу лингвистикалык каражаттар, анын лексикалык жана семантикалык түзүлүшү аныкталып, системалаштырылгандыгы;

5) концепттин белгилеринин классификациясы такталып жана ассоциативдик эксперимент жүргүзүлүп, ошол тилдерде сүйлөгөн

адамдардын аң-сезиминдеги ассоциативдик талаанын оң коннотациялары белгиленгендиги;

б) концепттин когнитивдик жана маданий мазмунунун комплекстүү модели иштелип чыкты, ал маданияттар аралык анализде, сөздүктөрдө жана билим берүү программаларында колдонулгандыгы;

Ошондой эле, диссертацияда илимий-теориялык төмөндөгүдөй натыйжалар көрсөтүлгөн: концепттерди салыштырмалуу талдоо, макал-лакаптарды чечмелөө; кыргыз жана англис маданияттарындагы менталитеттин жана этиканын социалдык-маданий өзгөчөлүктөрүн талдоо; сөздүк аныктамаларын талдоо, сөз жасоону талдоо; “кут/well-being” концепттеринин лексика-семантикалык талааларын түзүү; “кут/well-being” концептинин белгилерин салыштырма-типологиялык жактан талдоо; “кут/well-being” концептинин семантикалык мазмунун аныктоо боюнча ассоциативдик эксперимент жүргүзүү.

3. Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү.

Диссертациялык иштин теориялык жана методологиялык базасы катары Ж. Лакофф, З. Харрис, Р. Лангакер, С.Г. Воркачев, А.П. Бабушкин, В.И. Карасик, В.В. Колесов, В.А. Маслова, М.В. Пименова, Ю.С. Степанов, К.З. Зулпукаров, М.Ж. Тагаев, З.К. Дербишева, М.И. Лазариди, П.К. 7 Кадырбекова, К. Саматов, Е.И. Жоломанова, Ч.К. Найманова, А.Н. Байжигитова, У.Д. Камбаралиева, А. Асердинова, Г.Ш. Абдыразакова, М.Е. Дарбанов, А.Т. Абдраева ж.б окумуштуулардын эмгектери бул ишке илимий теориялык негиз боло алат; дүйнөнүн тилдик сүрөтү боюнча В.Н. Телия, З.Д. Попова, Е.С. Кубрякова, Ю.Д. Апресян, А. Вежбицкая, Д.А. Шмелев, А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина, Б.А. Серебренников ж.б., лингвوماданият таануу боюнча Н.Д. Арютюнова, Д.С. Лихачев, В.В. Колесов, Ю.С. Степанов ж.б. изилдөөчүлөрдүн эмгектерине сереп салынды. Диссертациянын максатына жетүү үчүн илимдин жалпы таанып-билүү методдору, салыштырма методу, типологиялык метод, сыпаттоо (дескриптивдик) методу, социалингвистикалык анализ, статистикалык анализ, сөздүк дефиницияларын талдоо, синтез жана жалпылоо методдору пайдаланылат. Изилдөөнүн объектиси — кыргыз жана англис лингвوماданияттарынын фрагменттеринен болгон “кут” жана “well-being” концепттеринин түзүлүшү менен мазмуну. Изилдөөнүн предмети катары дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут” жана “well-being” концепттери алынган.

4. Иштин практикалык мааниси. Диссертациялык иштин жоболору жана корутундулары кыргыз тилдүү аудитория үчүн англис тилдүү сөздүктөрдү жана справочниктерди түзүүдө колдонулушу мүмкүн. Бул эмгектин жоболору, тыянактары жана материалдары “Тил илиминин негиздери”, “Дүйнөлүк фольклор”, “Этнолингвистика” жана башка теориялык курстарда, ошондой эле когнитивдик лингвистика, дүйнөнүн тилдик сүрөтү, концептология боюнча атайын курстарда пайдаланылат. Мындан тышкары, 5 изилдөө материалдары маданий жана лингвистикалык

тематикадагы магистрдик диссертацияларды жазууда, ошондой эле аталган проблематика боюнча салыштырма иштерин жүргүзүүдө керектелет.

5. Изденүүчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө кошкон салымы. Диссертанттын изилдөөгө кошкон салымы катары салыштырылып жаткан эки тилдеги фактылык лингвистикалык материалдарды чогултуу, аларга кылдаттык менен анализ жүргүзүү жана системалаштыруу, тиешелүү адабияттарды теориялык жактан талдоо, бул тема боюнча лингвистикалык, маданий, когнитивдик жана психосоциологиялык терең жана мазмундуу сыпаттап териштирүү, практикалык жактан маанилүү натыйжаларды алуу болуп саналат.

6. Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары. Лингвистикалык материалдарды иргеп алууда жана аларга структуралык, этимологиялык талдоо жүргүзүүдө тил илиминдеги ар түрдүү ыкмалар, сөздүктөр колдонулган. 24 сөздүктүн жана ошондой эле үч тилдүү сөздүктүн материалдарын пайдаланып, “кут/well-being” концептинин 64 мааниси аныкталган. Алардын арасында активдүү колдонулган, унутулуп бара жаткан жана сейрек колдонулган пассивдүү семалар да бар. Айрым семалар өтө жыш колдонулгандыктан, 6–7 сөздүктө кездешет. Изилдөөнүн тыянактары көрсөткөндөй, “кут/well-being” концепти көп катмарлуу, көп аспекттүү жана көп компоненттүү менталдык-тилдик түзүлүш, аны ар тараптан изилдөө талап кылынат. Изилдөөчү факты-материалдардын, схемалардын негизинде аталган концептти лексикографиялык, деривациялык, этимологиялык жана аксиологиялык өңүттөн талдоого алат. “Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут–well-being” концепттеринин реализациясы” деген үчүнчү бапта дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут–well-being” 8 концепттеринин мотивациялоочу белгилери; кыргыз жана англис тил маданияттарындагы “кут–well-being” концепттеринин түшүнүк белгилери; дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут/well-being” концепттеринин образдык белгилери; дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут/well-being” концепттери боюнча ассоциативдик эксперименттердин жыйынтыктары таблицалар, схемалар, конкреттүү материалдар аркылуу көрсөтүлөт.

7. Жаңылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү.

1-натыйжа. Жаңы. Илимдин кайсы гана тармагы болбосун, андагы коюлган маселелер илимий объект катары ар кандай аспектилерден, багыттардан изилдөөгө алынып келет. Мында да адегенде, “концепт” терминин аныктоодогу ар түрдүү көз караштарга, дүйнөнүн лингвистикалык жана концептуалдык сүрөтү, кыргыз жана англис тилдик сүрөтү маселелерине токтолот, аларга карата жекече көз караштары билдирилет, илимий-теориялык ойлору бул багыттагы башка окумуштуулардын ой-пикирлери менен коштолот жана тастыкталат. Ушундан улам, диссертанттын коюлган маселеге карата жекече көз караштагы илимий-

теориялык ойлорунун билдирилишин жаңы деп баалоого болот. (1.1., 1.2., 1.3., 1.4.).

2-натыйжа. Жаңы. Концепт – аң-сезимдик түшүнүк, анда белгилүү бир улуттук маданиятка тиешелүү болгон менталдык, психикалык көрүнүштөр, эмоциялар, баалуулуктар ж. б. чагылдырылат. Ал адамдын билим тажрыйбасына, кабылдоосуна жана туюндуруусуна негизделет. Концепт маалыматтык структуранын бирдиги катары татаал, көп катмарлуу түзүлүшкө ээ. Диссертант концепттин жалпы жана кайталангыс өзгөчөлүктөрүн тереңден андай билип, концептуалдык түшүнүктөр тил менен маданияттын, тил менен этностун, тил менен элдик менталитеттин өз ара байланыштуулугунун шартында аныкталарын ачыктап бере алган. (1.1., 1.2., 1.3., 1.4.).

3-натыйжа. Жарым-жартылай жаңы. Анткени, тил илиминин бул багыты боюнча буга чейин эле кыйла изилдөөлөр жүргүзүлүп, бир катар илимий эмгектер жаралган жана ал эмгектердин көпчүлүгү коюлган маселени ишке ашыруу үчүн илимий-методологиялык негиз катары алынган. Ал эми, алардын маани-маңызына, оош-кыйыштарына сереп салынып, кошумча ой-пикирлер билдирилип, так талдоолордун жүргүзүлүшү жана иштин максат-талаптарына ылайык, изилдөөнүн иллюстративдик материалдары, булактары, объектиси, предмети, методдору аныкталып көрсөтүлүшү жаңы. (2.1., 2.2.).

4-натыйжа. Жаңы. “Кут–well-being” концепттеринин структурасындагы мотивациялоочу белгилерди аныктоо жана алардын сөздүктөрдө вербализациясын талдап чыгуу иштин башкы максаттарынын бири болуп саналат. Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө “кут” концептине тиешелүү мотивациялоочу белгилердин саны – 82, ал эми англис тилиндеги “well-being” концепти 33 белгиден турары жана көркөм чыгармаларды талдоонун негизинде “кут/well-being” концепттеринин кыргыз жана англис маданияттарында 4 окшош жана 1 өзгөчө мотивациялоочу белгиси бар экендиги аныкталган. (3.1.).

5-натыйжа. Жаңы. Кыргыз жана англис тилдик дүйнө сүрөттөрүндө “кут/well-being” концепттеринин негизги түшүнүк белгилери көрсөтүлөт. Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндөгү “кут” концептинин түшүнүк белгилеринин саны – 91, ал эми англис тилиндеги “well-being” концептинин 57 түшүнүк белгиси аныкталып, көркөм чыгармаларды талдоонун негизинде, “кут / well-being” концепттери кыргыз жана англис маданияттарында 4 окшош жана 4 айырмаланган түшүнүк белгиге ээ экени белгиленген. (3.2.).

6-натыйжа. Жаңы. Кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнө сүрөттөрүндө бар “кут” жана “well-being” концепттеринин образдык

белгилери изилденип, ал концепттердин образдык белгилеринин өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн: 1) концепттин образдык белгилерин колдонуу өзгөчөлүктөрү жана алардын чечмелениши сыпатталат; 2) кыргыз жана англис тилдериндеги 100 макал талдоого алынып, семантикалык топторго бөлүштүрүлөт; 3) образдык белгилердин маанилери лексикографиялык булактар боюнча талданып, салыштырылат; 4) сөздүктөрдөгү материалдарга таянып, образдык белгилердин жогорку, орто жана төмөн деңгээлдери аныкталат; 5) көркөм чыгармалардын мисалдары аркылуу образдык белгилер көрсөтүлүп, классификацияланат. (3.3.).

7-натыйжа. Жаны. Кут/well-being” концепттин маанисин изилдөө максатында атайы онлайн-ассоциативдик эксперимент жүргүзүлдүп, анын жыйынтыгында “кут / well-being” сөзү боюнча кыргызча жана орусча 808 реакция, англисче 546 реакция алынган. Эксперименттин жүрүшүндө алынган реакциялардын ассоциативдик талаасы мазмуну жагынан бай, семантикасы жана грамматикалык белгилери (сөздөр, сөз айкаштары, туруктуу сөз айкаштар) боюнча ар түрдүү болуп чыккандыгы аныкталып, алар проценттик көрсөткүчтөр менен белгиленген. (3.4.).

8. Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси. Изилдөө ишинин башкы объектиси катары эсептелген кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут/well-being” концепти когнитивдик лингвистика, лингвомаданият таануу, социолингвистика сыяктуу тил илиминдеги өзөктүү маселелердин бири экендиги анык. Диссертациялык иштин жалпы мазмунунан чыгарылган натыйжалар, жоболор, изилдөөчүнүн тыянактары бул багыттагы илимий иштерге кошор салымы бар экендигинде шек жок. Андыктан иштеги негизги теориялык жоболор жаңы изилдөөлөргө өбөлгө түзсө, ал эми анын практикалык мааниси ЖОЖдордо лекциялык курстарды, магистрдик, кандидаттык жана докторлук диссертацияларды жазууда илимий-теориялык материал катары кызмат кыла алат.

9. Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо. Диссертант тарабынан коргоого коюлган жоболор жаңы, ал эми чыгарылган тыянактар менен корутунду кыргыз жана англис тил илимдери үчүн жаңы жана келечектүү. Диссертация – толук бүткөн, баалуу концепцияны чагылдырган жеке илимий-квалификациялык иш. Диссертациядагы ишенимдүү жоболор, жыйынтыктуу тыянактар жана концепциялык маанидеги корутунду 7 илимий макалада даана чагылдырылган. Кыргыз жана орус тилдериндеги авторефераттар диссертациянын мазмунун кыска жана толук чагылдыра алган. Изилдөө ишинин мазмуну логика-структуралык ырааттуулукка ээ. Андагы негизги концептуалдык өзөк иштин жалпы мазмунун түзүп турган концепттик түшүнүктөр менен ажырагыс байланышта каралган. Алардын табиятын изилдөөдөн алынган тыянактар

ички бүтүндүккө ээ болуу менен, иште коюлган максатка жана милдеттерге ылайык чыгарылган.

10. Тилдин илимий, стилдик жана логикалык өзгөчөлүктөрү. Изилдөөчүнүн баяндоо стили илимий стилге коюлуучу бардык негизги талаптарга жооп берет. Атап айтканда, теориялык маселелердин табиятын сыпаттоодо далилдердин аргументтердин ынанымдуулугу, ар тараптуулугу өңдүү параметрлердин сакталгандыгын, ошону менен эле бирге орфографиялык, пунктуациялык жана техникалык ката-мүчүлүштүктөрдүн жокко эсе экендигин белгилөөгө болот. Мындан тышкары, диссертациялык иштин мазмундук өзөгү анда коюлган башкы максатка, конкреттүү милдеттерге жана коргоого коюлуучу негизги жоболорго ылайык териштирилген. Диссертацияны жазууда автор илимий стилдин лексикалык, грамматикалык мүмкүнчүлүктөрүн, кептин функциялык-маанилик типтерин (баяндоо, сыпаттоо, ой жүгүртүү) ыгы менен пайдалана алган.

11. Сын-пикирлер жана сунуштар.

1. Теманын актуалдуулугун 4 фактор менен көрсөткөндүгү чектелгендей сезилет, анткени, иштин жалпы мазмунунан дагы бир катар факторлорду белгилөөгө болот беле деген ойдобуз.

2. Кыргыз элинин улуттук дүйнөтааным өзгөчөлүктөрү “кут” түшүнүгүндө кандайча чагылдырылгандыгын жана бул концепттин кыргыз маданиятынын руханий-баалуулук системасын аныктоодогу ролун баса белгилеп кетүү зарылчылыгы бардай.

3. “Кут” жана “well-being” концепттеринин мазмундук түзүмүн аныктоо үчүн кандай лингвистикалык жана когнитивдик ыкмалар колдонулду? Бул ыкмалар тандалган концепттердин улуттук-маданий өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүүдө кандай натыйжа бергендиги ачык белгиленбей калган.

4. Сунуш катары: “Кут” түшүнүгү кыргыз маданиятында кылымдар бою колдонулуп келген, ошондуктан анын тарыхый динамикасын кароо — маанилүү илимий багыт болуп саналат. Ар түрдүү доорлордо бул түшүнүк диний, социалдык, саясий жана философиялык контексттерге жараша өзгөрүп келген. Демек, диахрониялык талдоо жүргүзүү аркылуу концепттин семантикалык өзөгүнүн туруктуу жана өзгөрмө элементтерин айырмалоого, ошондой эле кыргыз элинин руханий тарыхындагы баалуулуктардын эволюциясын көрсөтүүгө болот.

Жыйынтыктап айтканда, Саипова Гүлнара Джумаматовнанын “Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик сүрөтүндөгү “кут/well-being” концепти” деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы КРнын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын койгон

талаптарына толугу менен жооп берет. Ал эми анын автору Саипова Гүлнура Джумаматовна тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга толук татыктуу.

Расмий оппонент, ф.и.д., доцент,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл
мамлекеттик университетинин
кыргыз тили жана адабияты
кафедрасынын профессору

А. Т. Дунканаев

2025-ж., 11-ноябрь.

Доцент А. Т. Дунканаевдин
көп таштасын тастыктайм.

